

JĘZYKOWY OBRAZ BOGA W INSKRYPCJACH NAGROBNYCH POGRANICZA POLSKO-UKRAIŃSKIEGO

Agnieszka Dudek-Szumigaj

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska

ORCID: 0000-0003-3011-2284

Streszczenie: Artykuł zawiera próbę rekonstrukcji obrazu Boga w na podstawie inskrypcji nagrobnych pogranicza polsko-ukraińskiego (wschodnia Lubelszczyzna, zachodni Wołyń). Analizie poddano cytaty biblijne, zwroty i wyrażenia odnoszące się do Boga, występujące w inskrypcjach polskojęzycznych, ukraińskojęzycznych i rosyjskojęzycznych. W napisach nagrobnych wizerunek Boga jest niejednoznaczny: z jednej strony jest on postrzegany jako surowy władca, z drugiej zaś strony pojawia się obraz Boga miłosiernego, zbawiciela, źródła radości, wiary, życia wiecznego i błogosławieństwa.

Słowa kluczowe: językowy obraz świata, inskrypcja nagrobna, pogranicze polsko-ukraińskie

Pojęcie językowego obrazu świata wywodzone jest od Edwarda Sapira i Benjamina Lee Whorfa – etnolingwistów amerykańskich, twórców hipotezy relatywizmu językowego, nawiązującej do niemieckiej myśli lingwistycznej Wilhelma von Humboldta i Leona Weisgerbera, sięgającej także do oświecenia francuskiego i włoskiego. Korzeni tej teorii można doszukiwać się w *Retoryce* Arystotelesa – była tu mowa o toposach (*loci communes*), tj. sądach ogólnie przyjętych, znanych, które określając, co jest możliwe, a co niemożliwe, ustanawiają wspólne punkty odniesienia w procesie wnioskowania i przekonywania¹. Początków teorii językowego obrazu świata można doszukiwać się także w XVI-wiecznych pismach Marcina Lutera, który twierdził, że różne języki mają swoje specyficzne cechy w pojmowaniu świata².

---

¹ J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2006, s. 11-12.

² J. Anusiewicz, *Problematyka językowego obrazu świata w poglądach niektórych językoznawców i filozofów niemieckich XX w.*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin 1990, s. 228-279.

We współczesnym językoznawstwie polskim pojęcie językowego obrazu świata po raz pierwszy pojawiło się w *Encyklopedii wiedzy o języku polskim* pod redakcją Stanisława Urbańczyka (1978); praca ta definiuje językowy obraz świata jako obraz odbity w danym języku narodowym³. Badacze z ośrodka lubelskiego Jerzy Bartmiński i Ryszard Tokarski zdefiniowali językowy obraz świata jako pewien zespół sądów, mniej lub bardziej utrwalonych w języku, zawartych w znaczeniach wyrazów lub przez te znaczenia implikowanych, który orzeka o cechach i sposobach istnienia obiektów świata pozajęzykowego⁴). Późniejsza modyfikacja tej definicji wnosi pojęcie interpretacji, określając językowy obraz świata jako zawartą w języku, różnie zwerbalizowaną interpretację rzeczywistości, dającą się ująć w postaci sądów o świecie. Mogą to być sądy „utrwalone”, czyli mające oparcie w samej materii języka, a więc w gramatyce, słownictwie, w tekstach kliszowanych, a także sądy presuponowane, tj. implifikowane przez formy językowe, utrwalone na poziomie społecznej wiedzy, przekonań, mitów i rytuałów. Językowy obraz świata stanowi potoczną interpretację rzeczywistości z punktu widzenia przeciętnego użytkownika języka, oddaje jego mentalność, odpowiada jego punktowi widzenia i jego potrzebom⁵. Według Jolanty Maćkiewicz językowy obraz świata to abstrakcyjny, intersubiektywny model złożony z obrazów wyróżnionych obiektów, zawierający informacje o cechach i sposobach istnienia tych obiektów⁶. Renata Grzegorzczkova definiuje językowy obraz świata jako strukturę pojęciową utwaloną (zakrzeplą) w systemie danego języka, w jego właściwościach gramatycznych i leksykalnych (znaczeniach wyrazów i ich łączliwościach), realizującą się za pomocą tekstów (wypowiedzi)⁷. Grzegorzczkova stwierdza, że językowy obraz świata (JOŚ) należy do podstawowych pojęć jednego z nurtów językoznawstwa kognitywnego, określanego jako wersja etnolingwistyczna kognitywizmu. Zasadniczym celem tego rodzaju badań jest rekonstrukcja sposobu ujmowania świata utrwalonego w języku, tj. wykrycie tego, jak człowiek żyjący w określonej kulturze poznawczo ujmuje świat⁸.

Językowy obraz świata inskrypcji nagrobnych tworzą liczne elementy: Bóg, Jezus Chrystus, Matka Boska, święci, anioły, śmierć, zaświaty, człowiek

³ *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*, red. S. Urbańczyk, Wrocław 1978, s. 143.

⁴ J. Bartmiński, R. Tokarski, *Językowy obraz świata a spójność tekstu*, [w:] *Teoria tekstu. Zbiór studiów*, red. T. Dobrzyńska, Wrocław 1986, s. 72.

⁵ J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, op. cit., s. 12-14.

⁶ J. Maćkiewicz, *Kategoryzacja a językowy obraz świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin 1999, s. 11-13.

⁷ R. Grzegorzczkova, *Pojęcie językowego obrazu świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin 1990, s. 43.

⁸ R. Grzegorzczkova, *Co to jest językowy obraz świata i dlaczego warto go badać*, „Poradnik Językowy” 2015, z. 1, s. 7.

i jego życie oraz stosunek i relacje z otaczającym światem⁹. W niniejszym artykule skoncentruję się na językowym obrazie Boga.

Przegląd literatury przedmiotu pokazuje, że obraz Boga był obiektem oglądu wielu badaczy. Szereg prac przywołuje obraz Boga utrwalony w poezji¹⁰, kazaniach¹¹, przekładach teologicznych¹². Językowy obraz Chrystusa we współczesnej kulturze polskiej w oparciu o różne typy tekstów zrekonstruowali Jerzy Bartmiński i Jadwiga Puzyńska¹³. Problematyce obrazu Boga w kulturze i języku poświęcone są również publikacje zbiorowe pod redakcją Mirosławy Ołdakowskiej-Kuflowej i Małgorzaty Mazurczak¹⁴ oraz Anny Różyło¹⁵.

Prace z zakresu omawianej tematyki oparte na materiale inskrypcji nagrobnych nie są liczne. Wymienić należy artykuły Aldony Babiarz¹⁶, Igora Borkowskiego¹⁷, a przede wszystkim dysertację Katarzyny Godek, w której

⁹ K. Godek, *Językowy obraz świata społeczności miejskiej i wiejskiej wpisany w inskrypcje nagrobne (na przykładzie cmentarza św. Salwatora w Krakowie oraz cmentarzy wybranych wsi podhalańskich)*, maszynopis rozprawy doktorskiej napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. H. Kurek, Kraków 2009, s. 64.

¹⁰ K. Obremski, *Obraz Boga w polskiej liryce religijnej XVII wieku*, Toruń 1990; A. Pajdzińska, *Językowy obraz Boga i szatana w polskiej poezji powojennej*, [w:] *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*, red. B. Kreja, Gdańsk 1999, s. 157-178; J. Puzyńska, *Językowy obraz Boga w poezji romantycznej*, [w:] *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*, red. B. Kreja, Gdańsk 1999, s. 99-116; M. Strykowska, *Obraz Boga w „Rytmach” Mikołaja Sępa Szarzyńskiego na tle prądów ideowych epoki*, [w:] *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*, red. B. Kreja, Gdańsk 1999, s. 67-82; M. Rybka, J. Sławek, *Językowy obraz Boga w poezji ks. Jana Twardowskiego*, [w:] *Język religijny dawniej i dziś*, 2. Materiały z konferencji: Gniezno 3-5 czerwca 2004, red. S. Mikołajczak, T. Węclawski, Poznań 2005, s. 425-435; J. Kowalewska-Dąbrowska, *Językowy obraz Boga i człowieka w poezji Jana Twardowskiego*, Gdańsk 2006; A. Kadyjewska-Kozłowska, *Obraz Boga we współczesnej poezji kapłańskiej (Janusz St. Pasierb, Jan Twardowski, Karola Wojtyła)*, [w:] *Bóg w językach, tekstach artystycznych i narracjach*, red. A. Różyło, Sandomierz 2006, s. 92-118.

¹¹ K. Wincewicz, *Językowy obraz Boga w Kazaniach sejmowych Piotra Skargi*, „Linguarum Silva” 2015, nr 4, s. 77-91.

¹² E. Pieciul-Kamińska, *Językowy obraz Boga i świata. O przekładzie teologii niemieckiej na język polski*, Poznań 2007.

¹³ J. Bartmiński, J. Puzyńska, *Językowy obraz Chrystusa we współczesnej kulturze polskiej*, [w:] *U progu trzeciego tysiąclecia. Człowiek – nauka – wiara. Księga pamiątkowa sympozjum naukowego zorganizowanego w Uniwersytecie Warszawskim z okazji 2000-lecia chrześcijaństwa w dniach 19-21 listopada 1999*, red. A. Białecka, J. Dajacki, Warszawa 2001, s. 457-484.

¹⁴ *Obraz Boga Ojca w kulturze*, red. M. Ołdakowska-Kuflowa, M. Mazurczak, Lublin 2000.

¹⁵ A. Różyło, *O treściach łączonych w polszczyźnie ogólnej ze słowem Bóg*, [w:] *Bóg w językach, tekstach artystycznych i narracjach*, red. A. Różyło, Sandomierz 2006, s. 33-50.

¹⁶ A. Babiarz, *Językowy obraz śmierci i cierpienia zawarty w epitafiach na Cmentarzu Starym w Tarnowie*, „Rocznik Tarnowski” 1999-2000, nr VII, s. 193-203.

¹⁷ I. Borkowski, *Śmierci tajemnicze wrota. Językowy świat inskrypcji nagrobnych*, [w:] *Język a kultura*, t. 13: *Językowy obraz świata i kultura*, red. A. Dąbrowska i J. Anusiewicz, Wrocław 2000, s. 343-353.

autorka zrekonstruowała językowy obraz Boga na podstawie napisów nagrobnych nekropolii miejskich i wiejskich¹⁸.

Niniejszy artykuł został oparty na materiale inskrypcji nagrobnych pochodzących z obszaru północno-wschodniej Lubelszczyzny i zachodniego Wołynia (Ukraina). Analizowane inskrypcje są utrwalone w języku polskim (72,6%), ukraińskim (10,6%), rosyjskim (16,5%); część napisów stanowią inskrypcje z elementami języka cerkiewnosłowiańskiego¹⁹.

Katarzyna Godek podkreśla, że dla rozważań na temat językowego obrazu Boga w inskrypcjach nagrobnych zasadnicze jest rozpatrywanie tych napisów jako językowych twórców kontekstualnych. Kontekstem są nie tylko inne struktury werbalne – przede wszystkim *Biblia* i inne teksty kultury (np. utwory literackie), ale również przestrzeń sepulkralna i szeroko rozumiany czynnik religijny, społeczno-kulturowy oraz historyczny. Można je określić jako kontekst – w kognitywizmie i lingwistyce – jako wszelkie czynniki, zarówno językowe, jak i pozajęzykowe, mogące odegrać ważną rolę w interpretacji znaczenia²⁰.

Ze względu na kluczowe znaczenie *Biblia* w życiu chrześcijanina, analizę językowego obrazu Boga rozpocznę od przeglądu cytatów biblijnych, zawartych w inskrypcjach nagrobnych. Już sam dobór cytatów z *Pisma Świętego* w inskrypcjach utrwalonych w poszczególnych językach wyznacza swego rodzaju opozycje w postrzeganiu Boga. W przypadku inskrypcji polskojęzycznych najliczniejsze są cytaty z *Nowego Testamentu*. Najwięcej poświadczeń ma *Ewangelia św. Jana* w różnych polskich przekładach *Biblia*, a także *Księga Objawienia (Apokalipsy) św. Jana*:

*Rzekł Jezus
Jam jest zmartwych-
wstanie i żywot; kto
wierzy we mnie
choćby też umarł
żyć będzie Jan 11-25
Panie uwierzyłam
i przyjąłam Ciebie*

Niech się nie
trwożą
serca wasze
Wiercie w Boga
Jana XIV – 1

Z nadzieją oczekuje
zmartwychwstania
„Nie dziwcie się temu,
gdyż nadchodzi go-
dzina, kiedy wszyscy
w grobach usłyszą głos
Jego: I wyjdą ci, co do-
brze czynili by powstać
do życia; życia inni,
którzy źle czynili, by
powstać na sąd”
Ewang. Jana 5:28-29

Błogosławieni umarli
którzy umierają
w Panu bo tak już
mówi Duch niech
odpoczywają od prac
swoich
Albowiem pouczenia
ich idą za nami

¹⁸ K. Godek, *Językowy obraz świata społeczności miejskiej i wiejskiej wpisany w inskrypcje nagrobne (na przykładzie cmentarz św. Salwatora w Krakowie oraz cmentarzy wybranych wsi podhalańskich)*, maszynopis rozprawy doktorskiej napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. H. Kurek, Kraków 2009.

¹⁹ Szczegółowo o języku inskrypcji pogranicza polsko-ukraińskiego zob. w pracy: Dudek-Szumigaj 2018.

²⁰ K. Godek, op. cit., s. 59; J. Kowalewska-Dąbrowska, op. cit., s. 46.

Wśród cytatów z Nowego Testamentu są fragmenty *Ewangelii św. Łukasza*:

Błogosławieni są, którzy
słuchają Słowa Bożego
Łuk 11. 28.

„Rozradował się duch mój
w Bogu Zbawicielu moim”

W segmencie finalnym analizowanych inskrypcji wśród cytatów z *Nowego Testamentu* potwierdzono również *Listy Apostolskie*: *List św. Pawła do Tymoteusza*, *1 List do Koryntian*, *List św. Pawła do Filipian*, *List św. Pawła do Rzymian*:

*Dobry bój bojowałem
biegu dokonałem wiarę
zachowałem odtąd prze-
znaczony mi jest
wieniec życia od mego
Pana Boga
List Tymoteusza 4.7-8*

Jak w Ada-
mie wszyscy
umierają tak
w Chrystusie
ożywieni będą

Dla mnie życiem jest
Chrystus a śmierć
zyskiem
Fil. 1. 21.

Gdyż „każdy, kto wzy-
wa imienia Jehowy,
będzie wybawiony”
Rzym.10.13.

W segmencie finalnym inskrypcji polskojęzycznych odnotowano fragment z *Dziejów Apostolskich*, a także parafrazy tego cytatu: 74:

„Pokładając w Bogu nadzieję, że nastąpi
zmartwychwstanie sprawiedliwych
i niesprawiedliwych”
Dz. A.24:15

Oczekuje Zmartwychwstania
Dza 15 24

Analiza występujących w inskrypcjach polskojęzycznych cytatów z *Nowego Testamentu* pokazuje, że utrwalony w nich obraz Boga nawiązuje do błogosławieństwa Bożego (Błogosławieni umarli / którzy umierają w Panu; błogosławieni / którzy słuchają słowa bożego), zbawienia (Rozradował się duch mój w Bogu Zbawicielu moim; każdy kto wzywa imienia Jehowy będzie wybawiony), do wiary w Boga i wierności Mu (Niech się nie trwożą / serca wasze / wiercie w Boga; wiarę zachowałem). Cytaty biblijne przywołują również problem zmartwychwstania, określanego także jako powstanie do życia (Pokładając w Bogu nadzieję / że nastąpi zmartwychwstanie; oczekuje zmartwychwstania; wszyscy w grobach usłyszą głos Jego i wyjdą (...) by powstać do życia); w tym kontekście zarysowuje się szczególnie obraz Chrystusa (Wszyscy (...) w Chrystusie ożywieni będą), utożsamianego ze zmartwychwstaniem i życiem (Jam jest zmartwychwstanie i żywot; dla mnie życiem jest chrystus). W cytatach z *Nowego Testamentu* odnajdujemy również postrzeganie właściwie przeżytego życia chrześcijanina i czekającej za

to nagrody w postaci życia wiecznego (Przeznaczony mi jest wieniec życia od mego Pana Boga).

W inskrypcjach polskojęzycznych wśród cytatów biblijnych fragmenty *Starego Testamentu* odnotowano tylko w kilku przykładach; są to fragmenty z *Księgi Psalmów*: parafraza *Psalmu 62*²¹, *33*, *Psalmu 119* i *Psalmu 144* [PSSiNT, 479; 516; 526]:

Niech spocznie na mnie łaska Twoja Panie	Przygłnęła do prochu moja dusza Przywróć mi życie wed- ług słowa Twego Psalm 119	Szczęśliwy człowiek Którego Bogiem jest Jehowa Psalm 144:15	Tylko w Bogu znajdą ciszę dusze nasze
--	--	--	---

Ze *Starego Testamentu* pochodzi fragment rozdziału 1. *Księgi Hioba* – *Hiob traci bogactwa* oraz fragment *Księgi Daniela* – *Zmartwychwstanie w czasach ostatecznych*:

Pan dał Pan wziął, niech będzie Imię Pań-
skie błogosławione Job 1/21

„Wielu zaś, co posnęli w prochu ziemi,
zbudzi się...”

Analiza cytatów ze *Starego Testamentu* pokazuje, że w zdecydowanej większości utrwalają one obraz Boga jako źródła zmartwychwstania (Przywróć mi życie), łaski (Niech spocznie na mnie łaska Twoja), szczęścia (Szczęśliwy człowiek którego Bogiem jest Jehowa), ukojenia po śmierci, określanego jako *cisza* (W Bogu znajdują ciszę dusze). Tylko pojedynczy cytat z *Księgi Hioba* utrwała w inskrypcjach polskojęzycznych wizerunek starotestamentowego Boga surowego (Pan dał Pan wziął).

Nieco inny obraz Boga odzwierciedlony jest w cytatach biblijnych utrwalonych w inskrypcjach cyrylickich (w większości rosyjskojęzycznych lub z fragmentami w języku cerkiewnosłowiańskim). W przypadku tych napisów zwraca uwagę znacznie mniejsza w porównaniu z inskrypcjami polskojęzycznymi obecność Nowego Testamentu. W inskrypcjach rosyjskojęzycznych poświadczono wariant zawierający w segmencie inicjalnym cytaty z *Apokalipsy św. Jana* (w przekładzie polskim: *Znam Twoje czyny, miłość, wiarę, posługę i Twoją wytrwałość; Błogosławieni, którzy w Panu umierają*), z *Listu św. Pawła do Rzymian* (w przekładzie polskim: *bowiem czy żyjemy, czy umieramy, Pańscy jesteśmy*), z *Ewangelii św. Mateusza* (w przekładzie polskim: *Błogo-*

²¹ Cytat ten w brzmieniu *Tylko w Bogu znajdzie ciszę dusza moja*, z muzyką dominikanina – ojca Dawida Kusza funkcjonuje jako incipit popularnej pieśni.

ślawieni czystego serca, albowiem oni Boga oglądać będą; Do takich należy Królestwo Boże):

Вѣмъ твоя дѣла и любовь И службу и вѣру и терпѣніе Твое... [Апок.2.10]	Блаженны Мертвые Умирающие в Господе	Аще и бо живемъ и бо умираемъ Господи есмьмы.	Блажени чистии сердцемъ Яко тии Бога узрятъ	Таковыхъ есть Царствие Божие
--	---	--	---	------------------------------------

W napisach nagrobnych utwalonych w języku rosyjskim częściej niż w inskrypcjach polskojęzycznych występują cytaty ze *Starego Testamentu*. Są wśród nich fragmenty z *Księgi Psalmów* (w przekładzie polskim: *Wierzę, iż będę oglądał dobra Pańskie; Błogosławiony jest każdy, kto się boi Pana; Dni człowieka są jak trawa, kwitnie jak kwiat na polu, a łaskawość Pańska na wieki wobec tych którzy się Go boją*²²) i *Księgi Izajasza* (*Pieśni ufności Bogu; w przekładzie polskim: Panie! Zmiłuj się nad nami, w Tobie mamy nadzieję*):

Вѣрую видѣти благая Господня	Блаженни все боящійся Господа	Человѣкъ яко трава Дне его , яко цвѣтъ Сельный, тако оцвѣтеть. Милость же Господня От вѣка и до вѣка На боящихся Его (Псал.Давида 102. 15 И 17)	Господи! Помилуй насъ На Тебя уповаемъ мы
------------------------------------	--	---	--

Wśród inspiracji *Starym Testamentem* są również fragmenty *Księgi Hioba* (w przekładzie polskim: *Pan dał, Pan zabrał, niech będzie Jego święta wola; Bóg dał, Bóg zabrał go*):

Господь далъ, Господь взялъ, Да будетъ Его святая воля	Бог дал и Бог взял его
---	------------------------

Analiza cytatów biblijnych pochodzących z inskrypcji cyrylicyckich pokazuje nieco inny niż w przypadku napisów polskojęzycznych obraz Boga. Wśród podobieństw łączących napisy cyrylicyckie z inskrypcjami utwalonymi w języku polskim wymienić należy nawiązania do błogosławieństwa Bożego (Блажени чистии сердцем; блаженны мертвые умирающие в Господе). Inskrypcje cyrylicyckie odzwierciedlają także obraz Boga miłosiernego (Милость Господня) i będącego źródłem nadziei (Господи! Помилуй насъ / на Тебя уповаемъ

²² W polskich przekładach *Biblii* fragment psalmu Dawida *na боящихся Его* ‘wobec tych, którzy się Go boją’ ma postać ‘wobec Jego czcicieli’ (PŚSiNT).

мы). W inskrypcjach cyrylickich odnotowano nawiązania do Boga, którego człowiek się lęka (Блаженни вси боящийся Господа; на боящихся Его); takiego obrazu Boga napisy polskojęzyczne nie utrwalają. W cyrylickich cytatach biblijnych – inaczej niż jest to w napisach polskich – praktycznie nie istnieją nawiązania do Boga jako źródła zbawienia i zmartwychwstania.

Językowy obraz Boga w inskrypcjach nagrobnych można zrekonstruować na podstawie innych formuł odwołujących się do Boga. Wiele z nich odzwierciedla relację *Bóg – człowiek*. Bóg postrzegany jest jako *władca*, człowiek zaś jako *śługa*. Taki obraz Boga można zrekonstruować na podstawie napisów, w których Bóg *explicite* nazywany jest *Panem*. Oto przykłady takich napisów utrwalonych w języku polskim²³:

Panie Boże zbaw duszę jego	Panie przyjmij ich do grona Swych wybranych	Okarż mu Panie Miłosierdzie swoje	Wprowadź ich Panie do wieczności bramy a nam wskaż drogę przez nich – Do Ciebie
-------------------------------	---	--------------------------------------	--

Leksem *Pan* (niekiedy w połączeniu z leksemem *Bóg*) występuje wielokrotnie w formie apostrof do Boga, w których zawarte są prośby, np. o zbawienie, o miłosierdzie, przyjęcie duszy zmarłego wyrażane często przy pomocy leksyki metaforycznej (*grono wybranych*, *brama wieczności*, *droga do Boga*).

W inskrypcjach cyrylickich apostrofy do Boga skonstruowane są w oparciu o leksem *Госнодь* ‘Pan’. Wśród inskrypcji ukraińskojęzycznych znaczną frekwencję mają formuły inicjalne oparte na czasownikach упокоїти / впокоїти / заупокоїти ‘dać wieczny pokój’, пом’янути ‘wspomnieć’, które przyjmują formę trybu rozkazującego. W postaci wołacza występuje rzeczownik odnoszący się do Boga jako adresata formuły modlitewnej, tj. Господи²⁴ ‘Panie’. Modlitwy kierowane do Boga mają wyjednać spokój duszy zmarłego: упокой Господи душу раби Твоея ‘daj Panie wieczny pokój duszy słuzebnicy Twej’; помяни мя Господи в царстві Твоім ‘wspomnij mnie Panie w królestwie swoim’:

Упокой Господи душу Усопший раби Твоея	Помяни мя Господи В царстві Твоім	Впокой Господи Душу вмершого Слугу Твоего
---	--------------------------------------	---

Podobnie zbudowane są apostrofy kierowane do Boga w inskrypcjach rosyjskojęzycznych: są one oparte na czasownikach упокоить ‘dać wieczny

²³ Zachowano oryginalną pisownię.

²⁴ W skład formuł tego typu wchodzi także formy Боже ‘Boże’ i Христе ‘Chryste’.

pokój’, помянуть ‘wspomnieć’, a także помиловать ‘zmiłować się’. W kilku realizacjach tekstowych zawierających formułę modlitewną leksem Господи przyjmuje postać skróconą, tj. ГД, Г і Госп.²⁵:

Упокой Госпо- ди душу	Гд упокой р. Б.	Помяни Господи Душу усопший рабы Твоя	Помилуй Господи
--------------------------	-----------------	--	--------------------

Obraz Boga jako władcy możliwy jest do zrekonstruowania pośrednio, na podstawie kontekstu, poprzez określenie człowieka jako sługi, poddanego Boga. W inskrypcjach cyrylicy służą temu wyrażenia ukr. раб божий, раба божа, ros. раб божий, раба божья ‘sługa boży, służebnica boża’. Są to używane w chrześcijaństwie wschodnim określenia chrześcijanina nie tylko w kontekście śmierci i życia wiecznego. Formuły te odnoszą się do każdego chrześcijanina jako istoty bezwarunkowo poddanej i ufającej Bogu²⁶. Rzeczowniki раб, раба w połączeniu z przymiotnikiem божий, божа / божья lub z zaimkiem *твій / твоя, твоя* (a także abrewiatyry *Р. Б.*) występują bardzo licznie w formuлах inicjalnych inskrypcji cyrylicy. Pojedyncze potwierdzenia mają napisy z leksemem *слуга*:

Упокой Боже Раба Твоего	Помяни Господи Душу усопший рабы Твоя	Упокой Господи / душу вмерлих / слуг Твоих	Впокой Господи душу вмершаго слугу Твоего
----------------------------	---	---	---

Przykładów z leksemami *слуга, służebnica*, czyli takich, które w sposób eksplicytny wyrażają relację między Bogiem a człowiekiem w języku polskim nie odnotowano.

Jak wspomniano wcześniej, obraz Boga Zbawiciela odzwierciedlony jest w cytatach biblijnych inskrypcji polskojęzycznych. Podobny wizerunek wyłania się z innych formuł inskrypcji. W napisach polskojęzycznych wyrażany jest on przy pomocy apostrof zawierających czasownik *zbawić* w formie trybu rozkazującego. W niektórych realizacjach tekstowych obraz Zbawiciela rozbudowany jest o określenie atrybutywne *wszechmogący*:

Паніе Боже збав душę яго	Паніе збав	Умарłem бо казалеś Збав бо моєш Всzechmogący Боже	Збав бо моєш Всzechmogący Боже
-----------------------------	------------	---	--------------------------------------

Prośby o zbawienie w inskrypcjach cyrylicy zawierają pojedyncze realizacje tekstowe:

²⁵ A. Dudek-Szumigaj, *Inskrypcje nagrobne pogranicza polsko-ukraińskiego. Studium genealogiczne*, Lublin 2018, s. 68-70.

²⁶ R. Lewicki, *Chrześcijaństwo. Słownik rosyjsko-polski*, Warszawa 2002, s. 231.

Боже спаси

Спаси її душу

Na podstawie analizowanych inskrypcji można zrekonstruować wizję życia pozagrobowego, które dzięki wstawiennictwu Boga stanie się udziałem zmarłych. Życie to określane jest przy pomocy leksemów: *wieczność*, *wieczności brama*, *wrota (Pana)*:

Boże racz ich przyjąć Do wieczności	Droga była długa i trudna do wrót Twoich Panie ale przybyłam i jestem – na Twe zawołanie	Odeszli, lecz duchem pozostali z nami/ trud, znój i miłość dali nam z siebie. Wprowadź ich Panie do wieczności bramy a nam wskaż drogę przez nich – do Ciebie
--	--	---

W inskrypcjach cyryliczkich życie pozagrobowe werbalizowane jest jako doświadczenie rajskich rozkoszy, o które dla zmarłego prosi Boga fundator. Życie wieczne oddawane jest także przy pomocy metaforycznego rzeczownika *обитель* ‘mieszkanie, schronienie, zakątek’, do którego – jak proszą nadawcy – ma być przyjęty zmarły:

Райських радощів її сподоби

Боже любви и мира прими
до обители своя

Do wizji życia pozagrobowego nawiązują również inskrypcje, w których siedziba Boga jest określana przy pomocy leksemu *królestwo* (*królestwo niebieskie*, *królestwo Ojca* itd.), ukr. i ros. *царство* (*царство небесное*, *царство Твоє*). Przywołują one obraz Boga – władcy:

Jadwinia maleńka prosi Boży aby dziadunia i babu- nie oraz wujaszka Wprowadzić raczył do królestwa niebieskiego	<i>Weź duszę synka naszego do króle- stwa Ojca swego</i>	Царство небесное им	Пом'яни їх Господи у царств'ї Твоїм
---	--	------------------------	---

Do obrazu królestwa Bożego nawiązują atrybuty atrybutów właściwe temu, kto w nim panuje, np. *tron*:

Przyszedł Twój bolesny zgon
Dałam krzyż w tve martwe ręce
Ty go nieś przed Boga tron

Inskrypcje nagrobne przywołują również wizerunek Boga jako sędziego, który można zrekonstruować poprzez przywołanie kontekstu. Jest on odzwierciedlony w cytatach biblijnych, w których Bóg nie jest wymieniony

bezpośrednio, ale odnosi się do niego leksem *sąd*. Podobne znaczenie ma metafora *wyroki nieba*:

Nie dziwcie się temu gdyż nadchodzi godzi-
na kiedy w grobach wszyscy usłyszą głos
słowa Syna Bożego
I wyjdą ci co dobrze czynili by powstać do
życia a którzy źle czynili by powstać na sąd

Jest napisane w wyrokach nieba
Z tym co najdroższe rozstać się trzeba

W inskrypcjach polskojęzycznych bardzo wyraźnie nakreślony jest wizerunek Jezusa Chrystusa. Obok odnoszącego się do Jezusa rzeczownika *Pan* pojawia się zaimek *nasz, mój*, wyrażający poddanie i przynależność człowieka wobec Chrystusa. Nadawcy używają epitetów wartościujących, *expressis verbis* nazywając Jezusa *dobrym*. Również słowa *Ty jesteś żywot i zmartwychwstanie* (nawiązanie do *Ewangelii św. Jana*) definiują Chrystusa, określając Jego kluczowe i ostateczne znaczenie w życiu człowieka. Niezwykle popularna jest również formuła finalna *Jezu ufam / ufamy Tobie*²⁷

O Dobry Jezu a nasz
Panie Ty jesteś żywot
i zmartwychwstanie
Weź duszę synka naszego do
królestwa Ojca swego

Dobry Jezu a nasz Panie
Daj jej wieczne spoczywanie

O Jezu mój przez krzyż i
trud błogosław lud

W podsumowaniu rozważań o językowym obrazie Boga zawartym w inskrypcjach można stwierdzić, że obraz ten nie jest jednorodnym²⁸. W napisach nagrobnych pojawia się zarówno wizerunek Boga starotestamentowego – surowego władcy, wobec którego człowiek odczuwa lęk (taki obraz właściwy jest inskrypcjom cyrylicy), jak i wizerunek Boga ukształtowanego przez *Nowy Testament*: miłosiernego, zbawiciela, źródła radości, wiary i życia wiecznego, dającego błogosławieństwo (takie postrzeganie Boga zdecydowanie dominuje w inskrypcjach polskojęzycznych). Inskrypcje cyrylicy w znacznie większym stopniu (w sposób eksplicytny) niż napisy w języku polskim (*implicite*) odzwierciedlają relację między Bogiem – Panem i człowiekiem – sługą. Inne role i funkcje Boga (władca, sędzia) wyłaniają się z kontekstu poprzez opis działań i atrybutów. Rzeczowniki określające istotę sacrum, tj. *Bóg, Pan, Jezus, Boz, Господь* występują z reguły autonomicznie, a nieliczne określenia dodatkowe wyrażone są przymiotnikami (*wszechmogący Boże, dobry Jezu*) lub zaimkiem dzierżawczym (*Jezu mój, Mój Panie Boże*).

²⁷ A. Dudek-Szumigaj, op. cit., passim.

²⁸ Por. K. Godek, op. cit., s. 155-156.

LITERATURA:

- Anusiewicz Janusz. 1990. *Problematyka językowego obrazu świata w poglądach niektórych językoznawców i filozofów niemieckich XX w.* W: *Językowy obraz świata*. Red. J. Bartmiński. Lublin: Wydawnictwo UMCS: 227-308.
- Babiarz Aldona. 1999-2000. *Językowy obraz śmierci i cierpienia zawarty w epitafiach na Cmentarzu Starym w Tarnowie*. „Rocznik Tarnowski” VII: 193-203.
- Bartmiński Jerzy, Puzynina Jadwiga. 2001. *Językowy obraz Chrystusa we współczesnej kulturze polskiej*. W: *U progu trzeciego tysiąclecia. Człowiek – nauka – wiara. Księga pamiątkowa sympozjum naukowego zorganizowanego w Uniwersytecie Warszawskim z okazji 2000-lecia chrześcijaństwa w dniach 19-21 listopada 1999*. Red. A. Białecka, J. Dajacki. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper: 457-484.
- Bartmiński Jerzy, Tokarski Ryszard. 1986. *Językowy obraz świata a spójność tekstu*. W: *Teoria tekstu. Zbiór studiów*. Red. T. Dobrzyńska. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich: 65-82.
- Bartmiński Jerzy. 2006. *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Borkowski Igor. 2000. *Śmierci tajemnicze wrota. Językowy świat inskrypcji nagrobnych*. W: *Język a kultura*. T. 13: *Językowy obraz świata i kultura*. Red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz: 343-353.
- Dudek-Szumigaj Agnieszka. 2018. *Inskrypcje nagrobne pogranicza polsko-ukraińskiego. Studium genologiczne*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Godek Katarzyna. 2009. *Językowy obraz świata społeczności miejskiej i wiejskiej wpisany w inskrypcje nagrobne (na przykładzie cmentarz św. Salwatora w Krakowie oraz cmentarzy wybranych wsi podhalańskich)*. Maszynopis rozprawy doktorskiej napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. H. Kurek. Kraków.
- Grzegorzczkova Renata. 1990. *Pojęcie językowego obrazu świata*. W: *Językowy obraz świata*. Red. J. Bartmiński. Lublin: Wydawnictwo UMCS: 41-49.
- Grzegorzczkova Renata. 2015. *Co to jest językowy obraz świata i dlaczego warto go badać*. „Poradnik Językowy” z. 1: 7-13.
- Kadyjewska-Kozłowska Anna. 2006. *Obraz Boga we współczesnej poezji kapłańskiej (Janusz St. Pasierb, Jan Twardowski, Karola Wojtyła)*. W: *Bóg w językach, tekstach artystycznych i narracjach*. Red. A. Różyło. Sandomierz: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Przyrodnicza: 92-118.
- Kowalewska-Dąbrowska Jolanta. 2006. *Językowy obraz Boga i człowieka w poezji Jana Twardowskiego*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Lewicki Roman. 2002. *Chrześcijaństwo. Słownik rosyjsko-polski*. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Pax”.
- Maćkiewicz Jolanta. 1999. *Kategoryzacja a językowy obraz świata. Językowy obraz świata*. Red. J. Bartmiński. Lublin: Wydawnictwo UMCS: 51-59.
- Obremski Krzysztof. 1990. *Obraz Boga w polskiej liryce religijnej XVII wieku*. Toruń: Wydawnictwo TNT.
- Ółdakowska-Kufflowa Mirosława, Mazurczak Urszula. (red.). 2000. *Obraz Boga Ojca w kulturze*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Pajdzińska Anna. 1999. *Językowy obraz Boga i szatana w polskiej poezji powojennej*. W: *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*. Red. B. Kreja. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego: 157-178.
- Peciul-Kamińska Eliza. 2007. *Językowy obraz Boga i świata. O przekładzie teologii niemieckiej na język polski*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

- PŚSiNT. 2015. *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, nowe wydanie ilustrowane w przekładzie z języków oryginalnych (*Stary Testament* według IV wydania *Biblii Tysiąclecia*; *Nowy Testament* według V wydania *Biblii Tysiąclecia*). Warszawa-Poznań: Pallotinum.
- Puzynina Jadwiga. 1999. *Językowy obraz Boga w poezji romantycznej*. W: *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*. Red. B. Kreja. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego: 99-116.
- Różyło Anna. 2006. *O treściach łączonych w polszczyźnie ogólnej ze słowem Bóg*. W: *Bóg w językach, tekstach artystycznych i narracjach*. Red. A. Różyło. Sandomierz: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Przyrodnicza: 33-50.
- Rybka Małgorzata, Sławek Jolanta. 2005. *Językowy obraz Boga w poezji ks. Jana Twardowskiego*. W: *Język religijny dawniej i dziś, 2. Materiały z konferencji: Gniezno 3-5 czerwca 2004*. Red. S. Mikołajczak, T. Węclawski. Poznań: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”: 425-435.
- Strykowska Monika. 1999. *Obraz Boga w „Rymach” Mikołaja Sepa Szarzyńskiego na tle prądów ideowych epoki*. W: *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*. Red. B. Kreja. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego: 67-82.
- Urbańczyk Stanisław (red.). 1978. *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wincewicz Kamila. 2015. *Językowy obraz Boga w Kazaniach sejmowych Piotra Skargi*. „Linguarum Silva” 4: 77-91.

LINGUISTIC PICTURE OF GOD IN TOMBSTONE INSCRIPTIONS OF THE POLISH-UKRAINIAN BORDERLAND

Summary: The article is devoted to the reconstruction of the image of God in tombstone inscriptions of the Polish-Ukrainian borderland (eastern Lublin region, western Volynia). The Bible quotes and phrases relating to God, appearing in Polish-language, Ukrainian-language and Russian-language inscriptions have been analyzed. A vocabulary analysis shows that the image of God is twofold: on the one hand, He is a severe master, but the other hand, God is characterized as merciful, saviour, source of joy, faith, eternal life and benediction.

Keywords: linguistic picture of the world, tombstone inscription, Polish-Ukrainian borderland

МОВНІЯ КАРТИНА БОГА У НАМОГИЛЬНИХ НАПИСАХ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ

Анотація: У статті зроблена спроба реконструювати образ Бога на основі намогильних написів польсько-українського пограниччя (східна Люблінщина, західна Волинь). Аналіз охоплює біблійні цитати, фрази та вирази, що стосуються Бога, зафіксовані в польських, українських та російських написах. Образ Бога, відображений у написах на намогильних пам'ятниках, неоднозначний: з одного боку, його сприймають як суворого правителя, а з іншого – милосердного Бога, спасителя, джерело радості, віри, вічного життя та благословення.

Ключові слова: Мовна картина світу, намогильний напис, польсько-українське пограниччя

